

УДК 159.922.736.4

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.3.9>

Нежута Аліна Вікторівна,

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

ORCID ID: 0000-0001-7528-0252

Джаббарова Лілія Володимирівна,

кандидат психологічних наук, викладач кафедри педагогіки, психології,

початкової освіти та освітнього менеджменту

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

ORCID ID: 0000-0003-0815-6897

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОЯВУ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКІВ

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF MANIFESTATION OF CONFLICT BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

У статті наведено розв'язання актуальної наукової проблеми прояву конфліктної поведінки в підлітків. Проаналізовано науково-прикладні підходи вивчення сутності поняття конфлікту, визначено об'єкт, предмет конфлікту, поняття «конфліктна ситуація», стадії конфлікту. Також у роботі розглянуто прояви агресивної поведінки підлітків як наслідок конфліктної ситуації, виділено види агресії. Зазначено, що найбільшою агресивністю відрізняються 12–15-річні підлітків хлопчики, в яких переважає фізична агресія, що з віком зскасує, а в дівчаток із віком спостерігається зростання цієї форми агресії. До 15–18 років у хлопчиків відбувається сплеск вербальної агресії. У разі спаду непрямой агресії в хлопчиків йде значне збільшення її в дівчаток. Негативізм значно проявляють хлопчики у всі вікові періоди.

Розглянуто конфлікт у системі «учитель – учні», «учень – учень», де зображено основні причини таких конфліктів. Окрема увага приділяється специфіці конфліктів у шкільному житті. У ньому виділяють прості конфлікти (вирішуються самим учителем – сварка між школярами, бійка й інше) і складні конфлікти (конфлікти діяльності, конфлікти поведінки, вчинків; конфлікти взаємин; мотиваційні конфлікти; конфлікти, пов'язані з переходом в іншу навчально-вікову групу; конфлікти взаємодії; конфлікти, пов'язані із запровадженням у навчання й виховання учнів інноваційних технологій).

Наявність агресивності й конфліктності в підлітків – це специфіка протікання вікового періоду. Такі явища підлягають корекції, тому дуже важливим є психолого-педагогічний супровід, клімат у родині, відносини з однолітками й учителями. У зв'язку із цим виникає необхідність подальшого вивчення проблеми й розробки індивідуальних і групових заходів, що сприяють зниженню конфліктності й агресивності в підлітковому віці.

Ключові слова: конфлікт, агресія, підлітковий вік, поведінка, конфліктна ситуація.

The article presents the solution of the current scientific problem of the manifestation of conflict behavior in adolescents. Scientific and applied approaches to studying the essence of the concept of conflict are analyzed, the object, the subject of the conflict, the concept of “conflict situation”, the stages of the conflict are defined. The article also considers the manifestations of aggressive behavior of adolescents as a consequence of a conflict situation, identifies types of aggression. It is noted that the most aggressive are 12–15-year-old adolescents – boys, who are dominated by physical aggression, which fades with age, and girls with age there is an increase in this form of aggression. By the age of 15–18, boys have a surge of verbal aggression. With a decline in indirect aggression in boys, there is a significant increase in girls. Negativism is significantly shown by boys of all ages. The conflict in the system “teacher-student”, “student-student” is considered, which reflects the main causes of such conflicts. Particular attention is paid to the specifics of conflicts in school life. In school life there are simple conflicts (resolved by the teacher – a quarrel between students, a fight, etc.) and complex conflicts (conflicts of activity, conflicts of behavior, actions; conflicts of relationships; motivational conflicts; conflicts related to the transition to another age. group; conflicts of interaction; conflicts related to the introduction of innovative technologies in the teaching and education of students). The presence of aggression and conflict in adolescents is the specificity of this age period. These phenomena are subject to correction, so it is very important psychological and pedagogical support, the climate in the family, relationships with peers and teachers. In this regard, there is a need for further study of this problem and further development of individual and group measures to reduce conflict and aggression in adolescence.

Key words: conflict, aggression, adolescence, behavior, conflict situation.

Нині проблема конфліктної поведінки підлітків торкнулася майже кожної родини. Підліток намагається ствердити свою позицію у відносинах із дорослими, у стосунках з товаришами. Саме підлітковий період, коли дитина вже перебуває за межами дитинства, але ще не має достатнього досвіду, щоб увійти в доросле життя людини, слід вважати найважчим, обтяжуючою кризою підліткового віку, коли відбувається формування та усвідомлення себе як особистості. Напружена й нестійка обстановка в нашому суспільстві зумовлює зростання різних відхилень в особистісному розвитку і поведінці зростаючого покоління. Серед них особливу тривогу викликають різного роду відхилення в процесі формування характеру підлітків.

Конфлікт, як соціально-психологічний феномен вивчався в працях таких авторів, як Н. Леонов, Е. Родіонова А. Шипілов, В. Ратніков, Н. Гришина. Проблема вибору стратегії поведінки в конфліктній ситуації була розглянута в роботах таких авторів: Р. Кеннет, Н. Гришина, К. Томас, Дж. Скотт. І. Кулагіна.

Питання, щодо особистісних факторів виникнення конфліктів вивчали Р. Кричевський, А. Анцупов, А. Шипілов, О. Громова.

У роботах Л. Божович, Л. Славіної, Б. Волкова, В. Ілійчука конфліктна поведінка розглядалася, як результат внутрішніх і зовнішніх протиріч між суспільством, мікросередою та самою людиною. Учені А. Анцупова й А. Шипілов займалися вивченням сутності конфліктів. Останнім часом більшість дослідників почали приділяти увагу гендерним особливостям поведінки в конфліктних ситуаціях. Зокрема, в дослідженнях В. Зазкіної і та Н. Нечаєвої було виявлено відмінності поведінки в конфліктних ситуаціях залежно від статі опонента.

Сутність поняття конфлікту дуже важко пояснити використовуючи лише одне наукове визначення. Тому для того, щоб повніше усвідомлювати сутність конфлікту нам необхідно проаналізувати декілька визначень. Нами були обрані визначення, які найбільш розповсюджені в психології.

Конфлікт – відносини між суб'єктами соціальної взаємодії, які характеризуються їх протистоянням на основі протилежно спрямованих мотивів або суджень [8].

Конфлікт (від лат. *conflictus* — зіткнення) — зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій або поглядів опонентів чи суб'єктів взаємодії [6].

Конфлікт – це відсутність згоди між двома або більше сторонами, які можуть бути фізичними

особами або групами. Кожна сторона робить все можливе, щоб була прийнята її думка, і заважає іншій стороні робити це саме [1].

Ознаки конфлікту такі:

- наявність конфліктної ситуації;
- неподільність об'єкта конфлікту;
- бажання учасників продовжувати конфліктне протистояння.

Конфліктне протистояння передбачає визна-

чення проблеми протиріччя, тобто предмета конфлікту.

Предмет конфлікту – об'єктивно існуюча проблема, яка є причиною розбрату між сторонами (проблема влади, взаємовідносин, психологічної сумісності). Це саме те протиріччя, через яке виникає конфлікт, наприклад: розподіл ресурсів (пільг, спадщини, квартири тощо).

Якщо розроблені правила цього розподілу і з ними погоджуються всі учасники, тоді не виникає ні самої проблеми ні конфлікту. Якщо ж такої процедури немає або з нею не згоден хоча б один із суб'єктів, то виникає проблема: як поділити? У разі нерозв'язання цієї проблеми розгортається конфлікт, предметом якого є відсутність правил взаємовідносин під час розподілу, а об'єктом – ресурси.

Також важливо розуміти різницю між конфліктом та конфліктною ситуацією. Для цього нам потрібно розуміти визначення поняття «конфліктна ситуація».

Конфліктна ситуація – накопичені протиріччя, пов'язані з діяльністю суб'єктів соціальної взаємодії і такі, що об'єктивно створюють підґрунтя для реального протистояння між ними. Наприклад, проведення атестації перед майбутнім скороченням штатів, визначення кандидатури на престижне підвищення кваліфікації та інше [8].

Переростання такого протиріччя в конфліктну ситуацію може відбутися за таких умов:

- значущість ситуації для учасників конфліктної взаємодії;
- перешкоди з боку одного з опонентів у досягненні мети;
- можливість і бажання подолати цю перешкоду [8].

Конфліктна ситуація – це основна умова виникнення конфлікту на основі порушення балансу інтересів учасників взаємодії. Для переходу її у конфлікт необхідний зовнішній вплив або інцидент [8].

Інцидент (привід) – характеризує активізацію діяльності однієї з сторін, яка ущемляє інтереси іншої сторони. Як інцидент можуть виступати дії третьої сторони, наприклад: висловлення колеги,

який підштовхує Вас до конфлікту після вашої розмови з начальством [8].

Інцидент може виникнути незалежно від бажання учасників, внаслідок об'єктивних причин (випуск бракованої продукції, зниження продуктивності праці) або як результат неврахування психологічних особливостей іншої сторони.

Таким чином, конфліктна ситуація визначається об'єктивними обставинами, та створена навмисно однією з сторін для досягнення своїх цілей. Водночас визначаються можливі учасники майбутнього конфлікту – суб'єкти, а також його об'єкт.

Суб'єктами конфлікту виступають – частина учасників конфліктної взаємодії, інтереси яких зачеплені. Наприклад: окремі особи (керівники, співробітники), групи, підрозділи, організації. Вони захищають свої особисті інтереси [8].

Об'єкт конфлікту – це те, на що претендує кожна з конфліктуючих сторін і що викликає їх протидію. Наприклад: ресурси, право власності, право приймати рішення, нова посада [8].

Слід відзначити, що наявність об'єкта конфлікту не є обов'язковою умовою для виникнення конфліктної ситуації. Наприклад, поганий настрій, може спровокувати конфлікт.

Специфіка конфліктів в шкільному житті. У шкільному житті виділяють прості (вирішуються самим учителем – сварка між школярами, бійка й інші) і складні конфлікти. До складних конфліктів належать:

- конфлікти діяльності. Виникають тоді, коли учень не реагує на зауваження педагога покращити своє навчання;
- конфлікти поведінки, вчинків. Це порушення школярем правил поведінки, ігнорування висловленого незадоволення педагога;
- конфлікти взаємин. Виникають у сфері емоційно-особистісних стосунків учителя з учнем. Це найбільш затяжні й деструктивні конфлікти;
- мотиваційні конфлікти. Виникають між педагогами й школярами у зв'язку зі ставленням останніх до навчання;
- конфлікти, пов'язані з переходом в іншу навчально-вікову групу (зміна змісту й підходів у навчанні, поява нових учителів, вибір майбутньої професії, початок особистого життя та інше);
- конфлікти взаємодії (конфлікти за лідерство, конфлікти в системі «вчитель – учень», «учитель – учитель», «учитель – адміністрація школи»);
- конфлікти, пов'язані із запровадженням у навчанні й вихованні учнів іновативних технологій, тобто в разі виникнення необхідної зміни

стереотипів, стилю в професійній діяльності, переучування та інше [5].

Конфлікт у системі «вчитель – учні». Найпоширеніші причини таких конфліктів:

- нездатність педагога прогнозувати поведінку дитини;
 - прагнення вчителя зберегти свій статус шляхом зниження статусу школяра;
 - оцінювання педагогом не окремого вчинку учня, а його особистості;
 - суб'єктивізм учителя стосовно школяра;
 - суворіше покарання учня за принципом «зайва суворість не зашкодить»;
 - невміння (небажання) передбачити можливі наслідки суб'єктивізму до дитини;
 - невміння контролювати емоційну збудженість, яка «виливається» на учня;
 - недостатня професійна придатність до педагогічної діяльності;
 - незадовільна організація учнівського колективу;
 - покарання школяра без урахування позиції класу;
 - покарання невстигаючого учня незадовільними оцінками;
 - низький рівень педагогічного спілкування (емоційні спалахи, відкрита симпатія до одних учнів і зневага до інших, залякування, вимоги у формі погроз, образи, надмірне підкреслювання недоліків окремих учнів тощо) [5].
- Зазвичай, конфлікти будуються на агресивності учнів, частіше за все підлітків. На агресивність підлітків можуть впливати природні особливості його темпераменту (збудливість, сила емоцій), які сприяють формуванню запальності, дратівливості, невмінню стримувати себе. Природно, що в стані фрустрації підліток з подібною психічною організацією шукає виходу внутрішнього напруження (в тому числі в бійці, лайці), викликана агресія може бути необхідністю власного захисту або задоволення своїх потреб в ситуації, коли у підлітка немає іншого виходу, крім бійки або словесних погроз.
- Натепер проблема агресивної поведінки – це одна з основних психолого-педагогічних проблем. Усі агресивні реакції сучасні психологи ділять на такі види:
- фізична агресія (напад) - використання фізичної сили проти іншої особи;
 - непрямая агресія – дії, спрямовані на іншу особу (плітки, злобні жарти), або ні на кого не спрямовані вибухи люті (крик, тупання ногами, ляскання дверима);

– вербальна агресія – вираз негативних почуттів, як через форму, так і через зміст словесних відповідей;

– схильність до роздратування – готовність до прояву за щонайменшого збудженні запальності, різкості, грубості;

– негативізм – опозиційна манера поведінки, зазвичай спрямована проти авторитету або керівництва;

– образа – заздрість і ненависть до оточуючих, зумовлені почуттям гіркоти, гніву на весь світ за дійсні або уявні страждання;

– підозрілість – недовір'я та обережність щодо людей, засновані на переконанні, що оточуючі мають намір заподіяти шкоду [2].

Як правило, для агресивних підлітків характерні деякі спільні риси:

– низький рівень інтелектуального розвитку;

– нестійкі інтереси;

– підвищена навіюваність;

– копіювання;

– недорозвиненість моральних уявлень;

– бідність ціннісних орієнтацій;

– емоційна грубість;

– озлобленість проти однолітків та оточуючих дорослих [4].

У підлітків крайня самооцінка, яка може бути як максимально позитивною, так і максимально негативною, вони відрізняються підвищеною тривожністю, егоцентризмом, невмінням знаходити вихід з важких ситуацій. Серед механізмів, що регулюють поведінку переважають захисні механізми. Серед агресивних підлітків можна зустріти інтелектуально й соціально розвинених дітей, що використовують агресивність для підняття престижу, прояву своєї самостійності, дорослості. Таких підлітків відрізняє опозиція щодо дорослих.

Слід підкреслити, що в теперішній час в нашому суспільстві спостерігається відсутність позитивного впливу на підростаюче покоління, тому існуючий негативний мікроклімат у багатьох сім'ях, система формальних і неформальних відносин із дорослим світом спричинює появу відчуження, грубості, ворожості й неприязні з боку деяких підлітків та їх схильність робити епатажні вчинки, незважаючи інших, створюючи тим самим об'єктивні передумови для появи агресивної поведінки, демонстративної непокори, деструктивних дій [4].

Слід зауважити, що хлопчики та дівчатка по-різному проявляють агресивність. Найбільшою агресивністю відрізняються 12–15-річні підлітки – хлопчики, у яких переважає фізична

агресія, яка з віком згасає, а у дівчаток з віком спостерігається зростання цієї форми агресії. До 15–18 років у хлопчиків відбувається сплеск вербальної агресії. За умови спаду непрямой агресії у хлопчиків, йде значне збільшення її у дівчаток. Негативізм значно проявляють хлопчики у всі вікові періоди.

Таким чином, у підлітковому віці спостерігається підвищена агресивність і конфліктність, зумовлена специфікою протікання вікового періоду. Однак, ці явища підлягають корекції, тому що існує висока варіативність протікання підліткової кризи і її залежність від зовнішніх умов середовища, якими є психолого-педагогічний супровід, характер ідентифікації, клімат в родині, відносини з однолітками і вчителями. У зв'язку з цим виникає необхідність вивчення існуючого рівня конфліктності і подальшої розробки індивідуальних і групових заходів, що сприяють зниженню конфліктності й агресивності в підлітковому віці. Людське життя неможливе без конфліктів, що виникають між людьми, між групами і між суспільствами.

Кожен реальний конфлікт є процесом. У процесі динаміки конфлікту виділяють такі стадії конфлікту:

– виникнення об'єктивної конфліктної ситуації;

– усвідомлення об'єктивної конфліктної ситуації;

– перехід до конфліктної поведінки;

– вирішення конфліктів [7].

У більшості випадків конфлікт породжується певною об'єктивною конфліктною ситуацією. Деякий час об'єктивна конфліктна ситуація не усвідомлюється сторонами, цей етап називається стадією потенційного конфлікту, тому що справжнім конфліктом він стає лише після сприйняття усвідомлення об'єктивної ситуації учасниками конфлікту. Для того, щоб конфлікт став реальним, його учасники повинні усвідомлювати ситуацію, як конфліктну ситуацію, тому що сприйняття, розуміння реальності, як конфліктної ситуації породжує конфліктну поведінку. Зазвичай розуміння ситуації, як суперечливої є результатом розуміння фактичного об'єктивного протиріччя інтересів, прагнень, але часто суперечливі образи виникають тоді, коли для конфлікту немає об'єктивної підстави. Крім емоційного забарвлення, усвідомлення конфліктної ситуації може супроводжуватися переходом до конфліктної поведінки сторін. Конфліктну поведінку можна визначити як дії, спрямовані на пряме чи опосередковане блокування протилежної сторони у досягненні її цілей, намірів. Необхідною умовою, необхідним атрибутом конфліктної поведінки є її

визнання сторонами саме конфліктної поведінки. Дозвіл є завершальним етапом еволюції конфлікту. Вирішення конфліктів можливе шляхом трансформації самої об'єктивної конфліктної ситуації і шляхом трансформації образів ситуацій, доступних сторонам. Однак в обох випадках вирішення конфліктів можливе двома способами: частковим, коли виключається лише конфліктна поведінка, але не виключається внутрішнє стримане спонукання сторін до конфлікту, та повним, коли конфлікт усувається на рівні фактичної поведінки і на внутрішньому рівні. Існують різні класифікації конфліктів, так як можна вибрати багато інших підстав для такої класифікації. Одним з можливих варіантів є виділення вікових особливостей конфліктів, а також конфліктів у сфері певної діяльності.

Для школи характерні конфлікти різного характеру. Педагогічна сфера являє собою сукупність всіх видів цілеспрямованого формування особистості. Її суттю є діяльність з передачі та освоєння соціального досвіду. Тому саме тут необхідні сприятливі соціально-психологічні умови, що забезпечують душевний комфорт педагогу, учню і батькам. Один із найпоширеніших конфліктів у навчальній діяльності – це конфлікт між учнями. Поширені серед учнів конфлікти лідерства, в яких відбувається боротьба двох-трьох лідерів та їх угруповань за першість в класі. У середніх класах часто, конфліктують група хлопців і група дівчат. Спостерігається також конфлікт трьох-чотирьох підлітків з цілим класом або конфліктне протистояння одного школяра й цілого класу. За спостереженнями психологів, шлях до лідерства, особливо в підлітковому середовищі, пов'язаний з демонстрацією переваги, цинізму, жорстокості, безжалісності, тому що дитина набагато більше дорослого піддається спокусі стадності, невмотивованої жорстокості, приниження собі подібних.

Слід зазначити, що конфлікти підлітка в стосунках з однокласниками зумовлені формуванням морально-етичних критеріїв оцінки однолітка

і пов'язаних із цим вимог до його поведінки, що характерно для підліткового віку. Залежно від того, наскільки успішно здійснюється в школі соціалізація особистості дитини (засвоєння духовних, моральних цінностей), змінюється інтенсивність конфліктів між школярами. Духовність детермінує діяльність і поведінку людей. Помітну роль в запобіганні конфліктів грає дисципліна (вміння забезпечити дитині необхідну для його повноцінного розвитку свободу в рамках розумного підпорядкування порядку). Великий вплив на конфліктну поведінку школярів надає особистість учителя, що може проявлятися в різних аспектах:

– стиль взаємодії вчителя з іншими учнями служить прикладом для відтворення у взаєминах з однолітками. Стиль спілкування і педагогічна тактика вчителя роблять помітний вплив на формування міжособистісних відносин учнів з однокласниками і батьками. Особистісний стиль спілкування та педагогічна тактика «співпраця» зумовлюють найбільш безконфліктні відносини дітей один з одним, але цим стилем володіє незначна кількість вчителів. Вчителі з вираженим функціональним стилем спілкування («авторитарні» вчителі), дотримуються однієї з тактик («диктат» або «опіка»), посилюють напруженість міжособистісних відносин у класі;

– вчитель зобов'язаний втручатися в конфлікти учнів, регулювати їх. Залежно від ситуації, може бути необхідним адміністративне втручання, проста порада. Позитивний вплив робить залучення конфліктуючих в спільну діяльність, участь у вирішенні конфлікту інших учнів, особливо лідерів класу. Процес навчання та виховання неможливий без суперечностей і конфліктів [3].

Таким чином, комплексний підхід, ґрунтовні знання про сутність, типи, причини виникнення та шляхи розв'язання конфліктів з боку педагогів і батьків є необхідними складовими частинами процесу формування конструктивних взаємин у підлітковому колективі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гришина Н.В. Психология конфликта. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 464 с.
2. Ємельяненко Л.М., Петюх В.М., Торгова Л.В., Гриненко А.М. Конфліктологія : навчальний посібник / за заг. Ред. В.М. Петюха, Л.В. Торгової. Київ : КНЕУ, 2003. 315 с.
3. Заиченко Н.У. Конфликтные характеристики межличностных отношений и конфликт между детьми и взрослыми. *Мир психологии*. 2001. № 3. С. 197–208.
4. Коберник Л.О. Ціннісні орієнтації як чинник виникнення та подолання конфліктних форм поведінки в юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психолог. наук 19.00.07. Київ, 2010. 20 с.
5. Куниця Т.Ю. Проблема конфліктів у шкільному колективі. URL: <https://bit.ly/3vPv8p7>.
6. Кулініч І.О. Психологія управління : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 292 с.
7. Мудрик А.Б. Гендерна компетентність особистості: теорія, діагностика, розвиток : посібник. Луцьк, 2014. 200 с.
8. Нагаєв В.М. Конфліктологія: курс лекцій (модульний варіант) : Навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2004. 198 с.